

มานุษยวิทยากับทัศนพิธีนิยม Anthropology and Perspectivism

ความหมายของทัศนพิธีนิยม

Kwon (2012) กล่าวว่าทัศนพิธีนิยมคือการทำความเข้าใจว่าความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของมนุษย์ ที่มีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขสังคมผ่านการเรียนรู้ การอบรมสั่งสอนและประสบการณ์ที่คนแต่ละคนถูกขัดเกลาอย่างไม่เหมือนกัน ส่งผลให้คนแต่ละคนอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นผ่านมุมมองของตัวเองเป็นสำคัญ ดังเช่น Wolf (1974) เคยเสนอว่า การทำความเข้าใจเหตุการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างไปจากความคุ้นชินของเรา เราต้องฝึกตรวจสอบความคิดที่เรามี เพื่อตระหนักว่าเราใช้ความคิดและทัศนคติแบบไหนไปอธิบายสิ่งที่เราไม่เคยรู้มาก่อน ในการศึกษาประสบการณ์ของคนต่างวัฒนธรรม สิ่งสำคัญคือการไม่ยึดติดอยู่กับความคิดใดความคิดหนึ่งแบบตายตัว แต่ควรเป็นการดูบริบทที่สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้น เมื่อบริบทเปลี่ยนไปเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นย่อมจะมีความหมายใหม่

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักวิชาการและกลุ่มศิลปินในทวีปยุโรปกำลังสนใจการเปลี่ยนแปลงความหมายของพื้นที่ซึ่งแต่เดิมมักจะแยกพื้นที่เป็นคู่ตรงข้ามระหว่าง “พื้นที่เชิงบวก” กับ “พื้นที่เชิงลบ” อันเป็นการแบ่งแยกขาวกับดำออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ตามความเชื่อของเหล่าศิลปินมักจะคิดว่าภาพเขียนที่ปรากฏจะมีพื้นที่สองแบบคือ 1) พื้นที่ที่เป็นที่จัดวางวัตถุสิ่งของที่เป็นจุดศูนย์กลางของภาพ และ 2) พื้นที่ที่เป็นชายขอบหรือเป็นสภาพแวดล้อมที่อยู่ล้อมรอบจุดศูนย์กลาง ศิลปินจะให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของภาพเหนือกว่าพื้นที่ที่อยู่โดยรอบ แต่กลุ่มศิลปินรุ่นใหม่เช่น กลุ่มศิลปินแนวคิวบิส (Cubist Art) ออกมาแย้งว่าในภาพเขียนไม่จำเป็นต้องมีจุดศูนย์กลาง กล่าวคือ การสร้างสรรค์ทางศิลปะไม่จำเป็นต้องเลียนแบบความจริงของวัตถุธาตุ แต่สามารถนำรูปทรงของวัตถุในแบบต่าง ๆ มาจัดเรียงใหม่เพื่อให้เห็นความซับซ้อนที่เกิดขึ้นในวัตถุต่าง ๆ พื้นที่ในภาพจึงมีความสำคัญเท่าเทียมกันทุกตำแหน่ง (Hess, 1975)

Kern (1983) กล่าวว่า การเปลี่ยนคุณค่าเกี่ยวกับพื้นที่ซึ่งชาวตะวันตกพยายามจัดแบ่งสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกันระหว่าง “ศูนย์กลาง” กับ “ชายขอบ” ถูกโค่นล้มด้วยวิธีการมองพื้นที่และเวลาที่ต่างออกไปโดยคำนึงถึงการให้คุณค่ากับสิ่งต่าง ๆ อย่างเสมอภาค ไม่มีการแบ่งแยกสิ่งที่ดีกว่าออกจากสิ่งที่ด้อยกว่า การเปลี่ยนระบบคุณค่าดังกล่าวนี้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งสังคมตะวันตกกำลังเข้าสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมและการกลายเป็นเมืองที่มีคนกลุ่มต่าง ๆ ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานจำนวนมาก เกิดกระบวนการผลิตเพื่อมวลชนขนาดใหญ่ กลุ่มศิลปินรุ่นใหม่ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงนี้จึงเสนอวิธีสร้างงานศิลปะรูปแบบใหม่ภายใต้กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนทัศนพิธี (perspectivist movement) เป้าหมายคือการชี้ให้เห็นว่า “ความจริง” ที่ปรากฏล้วนขึ้นอยู่กับความคิดและทัศนคติที่หลากหลาย ดังนั้นการตัดสินความจริงในตัววัตถุที่มีเพียงหนึ่งเดียวจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

ความคิดที่ว่าความจริงในแต่ละสภาพแวดล้อมมีความแตกต่างกัน ใกล้เคียงกับความคิดทางมานุษยวิทยาที่สนใจบริบทสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างกันย่อมส่งผลให้เกิดการสร้างความจริงที่ต่างกันด้วย การใช้ความคิดแบบใดแบบหนึ่งไปตัดสินคุณค่าของวัตถุและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นเรื่องที่อันตราย นักมานุษยวิทยาจึงสนใจว่ามีทัศนคติและความคิดของมนุษย์ที่หลากหลายที่นำไปใช้สร้างคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ การเคลื่อนไหวของกลุ่มศิลปินรุ่นใหม่ที่โค่นล้มความคิดแบบคู่ตรงข้าม จึงใกล้เคียงกับกระบวนการที่ค้นเรื่องพหุลักษณะทางวัฒนธรรม (cultural pluralism) และสัมพัทธนิยมทางวัฒนธรรม (cultural relativism) (Berleant, 1991) อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่องทัศนพิธีนิยมที่เกิดขึ้นในแวดวงศิลปะให้ความสนใจกับ “พื้นที่” มากกว่าจะทำความเข้าใจประสบการณ์การใช้พื้นที่ในสังคมของมนุษย์ (spatial experience) จุดต่างนี้ทำให้แนวคิดทัศนพิธีนิยมมองพื้นที่เป็นขอบเขตของอาณาบริเวณทางกายภาพที่แยกขาดจากวิธีปฏิบัติของมนุษย์

การศึกษามานุษยวิทยาแบบทัศนพิธีนิยม

การสร้างสรรคทางศิลปะคือรูปแบบของการแสดงออกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง Leach (1961) เคยกล่าวว่างานศิลปะล้วนเต็มไปด้วยมุมมอง ความเชื่อ และทัศนคติที่หลากหลาย ในแต่ละวัฒนธรรม การสร้างสรรคงานศิลปะจึงเป็นเครื่องมือสำหรับการถ่ายทอดประสบการณ์และความคิดของคนในสังคม ศิลปินผู้สร้างงานศิลปะย่อมจะมีความเชื่อและทัศนคติต่อสังคมและพยายามนำเสนอออกมาด้วยงานศิลปะ ตัวอย่างงานศิลปะแบบจารีตนิยมในวัฒนธรรมตะวันตกซึ่งเกิดขึ้นในยุคอาณานิคม ชาวตะวันตกมักจะนำเสนอเรื่องราวของมนุษย์ที่แบ่งแยกระหว่างผู้มีอำนาจหรือกษัตริย์กับชีวิตของประชาชน โดยเน้นความงามไปที่ชนชั้นปกครอง ในขณะที่นำเสนอภาพชีวิตของประชาชนในแบบที่อยู่ชายขอบ แต่ศิลปินรุ่นใหม่พยายามปรับเปลี่ยนการนำเสนอเรื่องราวชีวิตของคนธรรมดาสามัญให้มีความงามในแบบของตัวเอง ตัวอย่างนี้สะท้อนว่างานศิลปะที่เห็นคุณค่าของคนชายขอบจะนำเสนอเรื่องราวของคนชั้นล่างที่มีชีวิตที่งดงามไม่ต่างจากชนชั้นสูง

ปฏิบัติการของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม คือพื้นที่ชีวิตที่สะท้อนเรื่องราวความสัมพันธ์ที่ปรากฏขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ในประเด็นนี้ Leach (1961) กล่าวว่าพื้นที่สังคมก็เปรียบเสมือนการต่อสู้และตอบโต้ไปมาระหว่างคนต่างกลุ่มและคนกลุ่มเดียวกัน ระเบียบแบบแผนทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอภายใต้ปฏิสัมพันธ์ที่คนแต่ละกลุ่มแสดงออก ข้อเสนอของ Leach ทำให้เกิดการตั้งคำถามเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมที่ตายตัว โดยพิจารณาว่าทัศนคติและความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นเอกภาพทางสังคมของนักวิชาการตะวันตก ส่งผลให้เกิดการอธิบายสังคมที่มีลักษณะหยุดนิ่ง ความคิดเรื่องโครงสร้างถาวรจึงเป็นทัศนะแบบเหตุผลที่ต้องการรักษาเอกภาพทางสังคม ในทางตรงกันข้าม ความคิดเรื่องพลวัตสังคมเป็นทัศนะที่เชื่อในความไม่คงที่ของกฎระเบียบ และสนใจปฏิสัมพันธ์ที่ไม่หยุดนิ่งที่คนกลุ่มต่าง ๆ กระทำต่อกัน

นักมานุษยวิทยาที่สนใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายคน เช่น Mauss (1975) และ Evans-Pritchard (1940) ต่างเชื่อว่าชีวิตทางสังคมของมนุษย์ดำเนินไปตามกลไกและปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งล้วนมีรูปแบบและวิธีการที่ต่างกัน รวมทั้งการทำกิจกรรมที่เป็นเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวม มุมมองแบบเศรษฐกิจและการเมืองที่เกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ทางสังคม คือเงื่อนไขของการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับมุมมองเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากร ทำให้เห็นว่ามนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการยังชีพ มุมมองจากเพศภาวะก็อาจทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย (Strathern, 1988) มุมมองและทัศนะแบบต่าง ๆ ที่ใช้ทำความเข้าใจปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรม ในวิธีคิดแบบมานุษยวิทยาคือการเรียนรู้ว่าคนในวัฒนธรรมเหล่านั้นใช้ความคิดแบบไหนมาสร้างแบบแผนการปฏิบัติตัวทางสังคม

อิทธิพลของจิตวิทยาของการรับรู้ (perceptual psychology)

นักจิตวิทยา Gibson (1966) เสนอว่าการใช้ชีวิตทางสังคมของมนุษย์เกิดขึ้นและดำเนินไปโดยอาศัยการเปลี่ยนมุมมองและความคิดที่มีต่อสภาพแวดล้อม เมื่อมนุษย์เปลี่ยนที่อยู่อาศัย เคลื่อนที่ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ก็จะทำให้เกิดความคิดและมุมมองใหม่ ๆ ตามมา คำอธิบายนี้ นำไปสู่การวิเคราะห์ความคิดของมนุษย์ที่เกิดขึ้นภายใต้การอยู่ในพื้นที่ที่ต่างกัน การศึกษาเชิงจิตวิทยาของการรับรู้ พยายามชี้ให้เห็นว่าความคิดของมนุษย์มิได้หยุดนิ่งและคิดแบบเดิมตลอดเวลา เมื่อมนุษย์เปลี่ยนสภาพแวดล้อม หรือเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่ต่างไปจากเดิม ก็จะทำให้มนุษย์เกิดมุมมองความคิดที่แปลกใหม่ (Gombrich, 1982) เฉกเช่นการได้พบเห็นสิ่งใหม่ที่ต่างออกไป จะส่งผลให้มนุษย์รับรู้ถึงการดำรงอยู่ของสิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนไป แนวคิดดังกล่าวนี้จึงให้ความสำคัญการการเปลี่ยนสภาพแวดล้อมและสถานที่ การเอาตัวเองออกจากสถานที่เดิมจะช่วยให้พบกับเรื่องใหม่ ๆ ที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน ซึ่งจะช่วยให้มีมุมมองและทัศนะแบบใหม่

Ingold (2000) อธิบายว่าการเคลื่อนที่ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์และปฏิบัติการ เมื่อมนุษย์เข้าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมแบบใหม่ มนุษย์ก็จะมีวิธีการกระทำต่อสิ่งต่าง ๆ ต่างไปจากเดิม มนุษย์จะใช้วิธีปฏิบัติแบบใหม่ ทำให้เกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ และทำให้เกิดความคิดใหม่ Ingold เรียกกระบวนการนี้ว่า “ปฏิบัติการทางนิเวศ” (ecological practice) ซึ่งหมายถึงการกระทำของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม เช่น ชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคแบบทุ่งหญ้าและเดินทางเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ไปตามฤดูกาล พวกเขาจะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปตามพื้นที่ที่อาศัย สอดคล้องกับทฤษฎีจิตวิทยานิเวศ (ecological psychology) ที่อธิบายว่าเมื่อมนุษย์เข้าไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมใหม่ จะทำให้มนุษย์เรียนรู้ความคิดแบบใหม่ รวมถึงคำอธิบายของปรัชญาทางศิลปะที่ชี้ให้เห็นว่าการเข้าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมจะทำให้มนุษย์สร้างสรรค์งานศิลปะ (aesthetics of engagement) เมื่อเปลี่ยนสภาพแวดล้อมไป รูปแบบการสร้างงานศิลปะก็จะเปลี่ยนไปด้วย (Berleant, 1991) Ingold (2000) อธิบายว่าการเปลี่ยนความคิดของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนถิ่นที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยัง

เกิดจากการรับรู้ถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในที่อื่น ๆ มนุษย์สามารถนำความคิดของคนอื่นมาปรับใช้กับตัวเองได้

ภววิทยาแบบทัศนพิสัย (perspectivist ontology)

Storrie (1999) อธิบายชีวิตของคนพื้นเมืองเผ่าโอตีในป่าเขตร้อนของประเทศเวเนซุเอล่า คนกลุ่มนี้ยังชีพด้วยการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์และล่าสัตว์ในป่า สิ่งที่พบเห็นในหมู่บ้านเป็นประจำคือหมาป่าที่วิ่งเล่นพาดผ่านไป แต่ในความคิดของชาวโอตี หมาป่าที่วิ่งอยู่นั้นคือวิญญาณของหมาที่ชาวบ้านเคยฆ่าตายไปแล้ว คำอธิบายนี้ขัดแย้งต่อความเข้าใจของ Storrie เป็นอย่างมาก เนื่องจากหมาป่าที่เขาเห็นในหมู่บ้านเป็นสิ่งมีชีวิตที่ยังมีลมหายใจ มิใช่สัตว์ที่ตายแต่อย่างใด ในทางกลับกัน ชาวโอตีอธิบายว่าหมาป่าจะไม่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน หากเห็นพวกมันวิ่งเล่นพาดในหมู่บ้านพวกมันจะเป็นเพียงวิญญาณของหมาป่า ชาวโอตีเชื่อว่าหมาป่าที่ถูกฆ่าตายวิญญาณของพวกมันจะสามารถกลับมาอยู่อาศัยในหมู่บ้านของมนุษย์ได้ ในขณะที่หมาป่าที่ยังไม่ถูกล่าโดยมนุษย์พวกมันจะอาศัยอยู่ในป่าเท่านั้น จากคำอธิบายนี้ทำให้ Storrie เข้าใจความคิดของชาวโอตีว่าพวกเขาไม่ได้แยกแยะว่าอะไรคือความจริงหรือความไม่จริง ตัวอย่างกรณีหมาป่าในหมู่บ้าน ชาวโอตีเห็นว่าพวกมันเป็นวิญญาณ ซึ่งดำรงอยู่อย่างเป็นจริงในสังคมเช่นเดียวกับหมาป่าที่อยู่ในป่า กล่าวคือ หมาป่าในหมู่บ้านในฐานะวิญญาณและหมาป่าในป่าในฐานะสัตว์ป่าต่างเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง

กรณีดังกล่าว สะท้อนว่าชาวโอตีมีมุมมองต่อการดำรงอยู่ของวิญญาณหมาป่าโดยอาศัยพฤติกรรมที่มันเข้ามาหากินและอาศัยอยู่ร่วมกับคนในหมู่บ้าน มีมุมมองต่อการดำรงอยู่ของหมาป่าในป่าโดยการอ้างถึงพฤติกรรมที่พวกมันจะไม่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน มุมมองต่อการดำรงอยู่ของวิญญาณและการเป็นหมาป่าจึงล้วนเป็นความจริงเหมือนกัน สิ่งนี้คือภววิทยาแบบทัศนพิสัย Storrie อธิบายว่าชาวโอตีมีมุมมองต่อหมาป่าที่เป็นวิญญาณและเป็นสัตว์ด้วยความคิดที่ต่างกัน วิธีคิดที่ชาวโอตีมีต่อหมาป่าคือแบบแผนชีวิตทางวัฒนธรรมที่พบได้ในเขตอาศัยของชาวอเมริกาใต้ ดังที่ Viveiros de Castro (1992, 1998) เคยอธิบายไว้ว่าวัฒนธรรมของชาว Amerindian มีการรับรู้ถึงความจริงที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต มนุษย์ สัตว์ป่า คนเป็น คนตาย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีการเปลี่ยนสถานะการดำรงอยู่จากโลกหนึ่งไปสู่อีกโลกหนึ่งเสมอ (trans-substantiation) ตัวอย่างเช่น ชนเผ่า Arawete ที่อาศัยอยู่ในเขตป่าของประเทศบราซิล ชนกลุ่มนี้รู้ว่านักรบของพวกเขาสสามารถเปลี่ยนสถานะจากการเป็นชาว Arawete ไปเป็นศัตรูของพวกเขาโดยการร้องเพลงของเหล่าศัตรู กล่าวคือถ้านักรบคนใดร้องเพลงของศัตรู นักรบคนนั้นก็จะเป็นศัตรูของชาว Arawete (Viveiros de Castro, 1992) การเปลี่ยนสถานะของชาว Arawete จากนักรบประจำเผ่าไปเป็นศัตรู เกิดขึ้นจากมุมมองและทัศนะทางวัฒนธรรมที่ชาว Arawete ใช้อธิบายตัวตนที่หลากหลาย

ทัศนพิสัยนิยมที่ปรากฏอยู่ในการศึกษาทางมานุษยวิทยา คือการบ่งชี้ว่าการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในโลกย่อมอาศัยมุมมองและความคิดที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมเหล่านั้น

ในวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ย่อมจะมีคำอธิบายเกี่ยวกับการดำรงอยู่และความจริงของสิ่งต่าง ๆ ด้วยทัศนคติที่ต่างกัน ทัศนคติที่นิยมทำให้เห็นการดำรงอยู่ที่หลากหลายรูปแบบและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ซึ่งทำทลายกระบวนทัศน์เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ที่ยึดมั่นในความจริงเชิงวัตถุเพียงแบบเดียวซึ่งมองเห็นความจริงที่ตายตัวและไม่เปลี่ยนแปลง

ผู้เขียน

ดร.นฤพนธ์ ดั่งวงวิเศษ

ผู้จัดการฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

เอกสารอ้างอิง

- Berleant, A. (1991). *Art and engagement*. Philadelphia: Temple University Press.
- Evans-Pritchard, E. E. (1940). *The Nuer*. Oxford: Clarendon.
- Gibson, J.J. (1966). *The senses considered as perceptual systems*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gombrich, E. H. (1982). *The image and the eye*. Oxford: Phaidon.
- Hess, H. (1975). *Pictures as arguments*. London: Sussex University Press.
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: essays in livelihood, dwelling, and skill*. London: Routledge.
- Kern, S. (1983). *The culture of time and space, 1880–1918*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kwon, H. (2012). Perspectivism in Social Anthropology. *Nature Culture*, 1, 59-68.
- Leach, E. (1961). *Pul Eliya: a village in Ceylon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mauss, M. (1975). *Seasonal variations of the Eskimo: a study in social morphology*. trans. by J.J. Fox. London: Routledge.
- Strathern, M. (1988). *The gender of the gift: problems with women and problems with society in Melanesia*. Berkeley: University of California Press.
- Storrie, R. (1999). Being human: personhood, cosmology and subsistence for the Hoti of Venezuelan Guiana (PhD Thesis, University of Manchester).
- Viveiros de Castro, E. (1992). *From the enemy's point of view: humanity and divinity in an Amazonian society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Viveiros de Castro, E. (1998). Cosmological deixis and Amerindian perspectivism. *Journal of Royal Anthropological Institute*, 4, 469–88.
- Wolf, A. P. (1974). Gods, ghosts, and ancestors. In A. P. Wolf, (Ed.), *Religion and ritual in Chinese society*, (pp.131–182, 356–357). Stanford: Stanford University Press.